

ՌՈՒԲԵՆ ԱՐՐԱՀԱՄԵԱՆ

ՖԵՐՂՈՎՍԻՆ ԵՒ ԻՐ ՇԱՀՆԱՄԷՆ

(ԾՆՆԴԵԱՆ ՀԱԶԱՐԱՄԵԱԿԻ ԱՌԹԻՒ)

Ֆէրղովսին, այն բանաստեղծը, որի անունը մեր օրերում ողորդել է ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհը, որով իրաւամբ պարծենում է վաղեմի Իրանը, ապրում էր 10-11-րդ դարում: Միանգամայն անհիմն է այն պարզունակ պատկերացումը, որի համաձայն Ֆէրղովսին է հիմք դրել պարսից նոր կամ մուսուլմանական գրականութեան: Նրանից առաջ եղել է նախնիքաց շքեղ մուսուլմանական գրականութիւն, նրա ժամանակ եղել է բարձր քաղաքակրթութիւն, որ տւել է առաջնակարգ բանաստեղծներ:

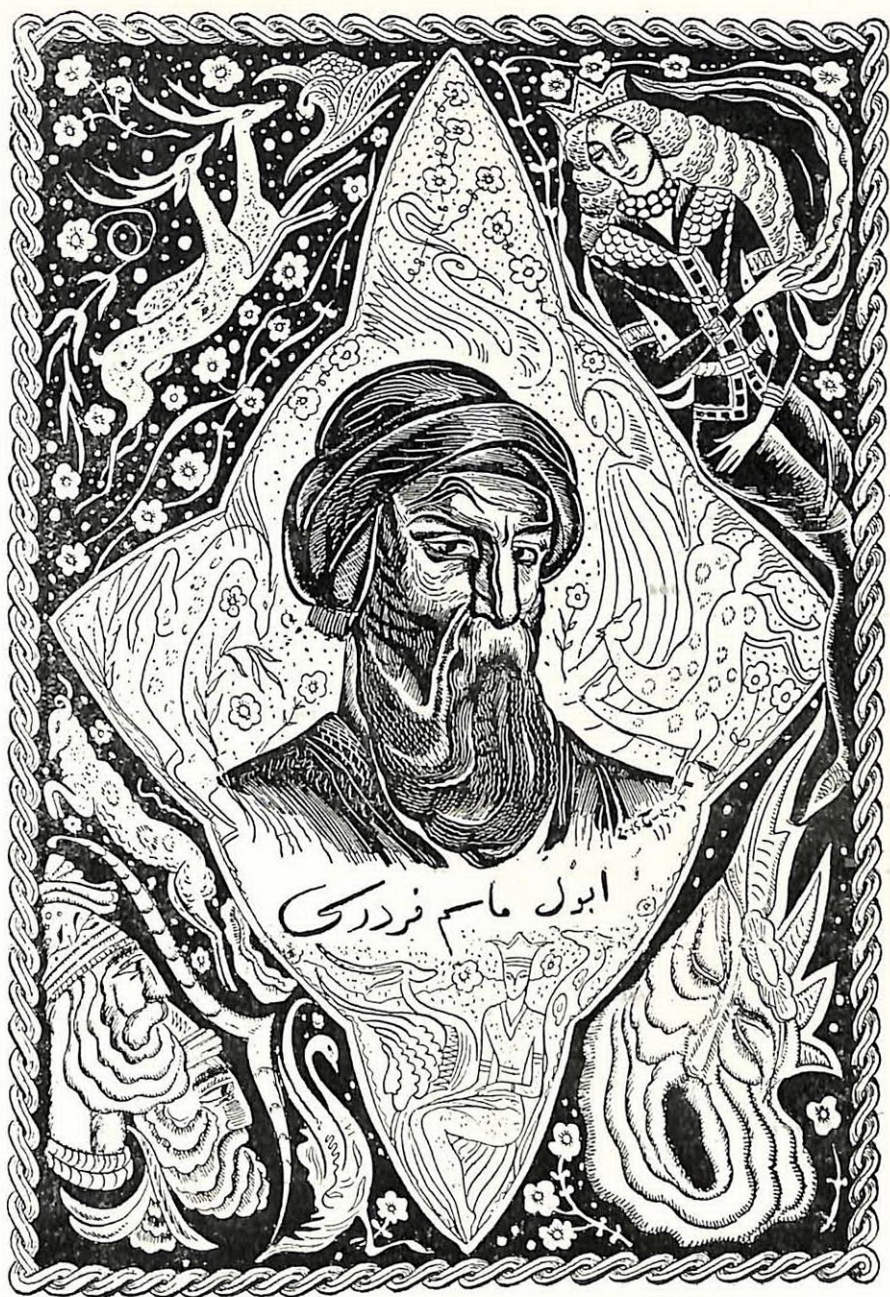
Նրա ծննդեան օրերում Իրանի կոյր գուսանը, մեծահռչակ Ռուդաֆին հնչեցնում էր հռչակաւոր դասիդէները եւ դադալները, որոնցով նա անմահացաւ պարսից գրականութեան մէջ որպէս նրա մեծ հիմնադիրը, իսկ նրա երիտասարդութեան տարիներում ծաղկում էր սախաֆէրղովսեան շրջանի երկրորդ մեծ բանաստեղծը՝ Դադիդին, որ ձեռնարկեց շահնամէ կազմելու նոյն հիմունքներով, ինչ որ Ֆէրղովսին, բայց հազիւ հազար երկտող դրած՝ ընկաւ խանդոտ թուրք տարիածուի դաշոյնից:

Նրա ժամանակակիցներն էին բանաստեղծների թագաւոր (մալթօշօարա) Օնտրին, մեծանուն Ֆառուխին, հռչակաւոր Մանուգէրին եւ ուրիշները:

Նրա ժամանակակից Սամանեան յուսամիտ արքաները հովանաւորներ էին գիտնականների եւ գրականագէտների, որոնց համար ստեղծել էին մեծամեծ յարմարութիւններ. այսպէս՝ Սամարղանդի հռչակաւոր գրադարանում աշխատում էր հանճարեղ գիտնական Աբու Ալի Սինան (Ալիսենան), իսկ Ֆէրղովսու կեանքի վերջին տարիներում Մուլթան Մահմուդ Ղադնա-իի արքունիքում խմբւած էին 400 գիտնականներ, գրականագէտներ, բանաստեղծներ, որոնք բարձր մշակութային աշխատանք էին կատարում:

Այսպիսի մի դարում էր ապրում այն բանաստեղծը, որին վի-

*) Մոյն յօդածը մի ընդհանուր ակնարկ է Ֆերղովսու եւ նրա Շահնամէի մասին, որ կազմւած է մեր «Ֆերղովսին եւ իր Շահնամէն» գրքի հիման վրա, որ տպագրւում է ճերկայումս Թեհրանում:

ճակւած էր իր հռչակաւոր քերթւածով բանաստեղծների բանաստեղծը դառնալ եւ իրանի փառքը հանդիսանալ:

Ֆէդովսու կեանքը շրջապատւած է բազմաթիւ առասպելներով շնորհիւ հետագայ կենսագրիւնների եւ մեծ աշխատանք էր հարկաւոր դերմանացի մեծանուն գիտնական Նէօլէքէին գտելու եւ մաքրելու նրա կենսագրութիւնը եւ հաւաստի տւեալներ առաջարկելու: Ըստ այդ տւեալների, Ֆէրդովսին եղել է Դեհզան,*) հաւանաբար զինւորական. ծնւել է 934 թ. Թուսում կամ նրա շրջակայքում: Հասուն տարիքում նա միտք է յղացել կամ առաջարկութիւն է ստացել ուսանաւորի վերածել այն արձակ շահնամէն, որ կազմւել էր Թուսում չորս անձանց ձեռքով պահլաւական խոթայ նամակ (արքայադիրք) մատենանի հիման վրա եւ 30-35 տարի նւիրել է Շահնամէի ստեղծագործման: Այդ ժամանակի մեծագոյն մասը նա աշխատել է նախ քան Սոլթան Մահմուդի արքունիք գալը. ապա եկել է սոլթանի մօտ:

Սոլթան Մահմուդ ստրուկ թուրքերի ցեղից ծագած մի նշանաւոր թագաւոր էր, որ կարողացաւ բոլոր ժամանակակից պարսիկ պետութիւնները (Սամանեաններին, Զիարիդներին, Բուիդներին եւ այլն) իր իշխանութեան ենթարկել եւ մի շարք փայլուն յաղթանակների շնորհիւ ստեղծեց մի ընդարձակ պետութիւն, որ Հինդոս գետի ափերից սկսած տարածւում էր մինչեւ Խալիֆատի սահմանները, եւ իրեն սոլթան հռչակեց: Այդ թուրք փաղեշահը չէր կարող դուր գալ Ֆէրդովսուն, որ թագւած էր իր երկրի անցեալ փառքի հերոսական յուշերի մէջ, եւ չուտով առաջ եկաւ գժտութիւն. Սոլթանը սպառնաց նրան փղի ոտքերի տակ նետել, իսկ նա գրեց իր հռչակաւոր սատիրը (երգիծարանութիւնը), որտեղ ցուցադրում էր սուլթանի ստոր ծագումը: Տեղի ունեցաւ ծերունազարդ բանաստեղծի փախուստը դէպի Թարարէստան (Մազանդրան), ապա Բուվայհներէ կամ Բուիդների երկիրը, որտեղ նա գրել է իր երկրորդ մեծ աշխատութիւնը՝ Իւսոֆ վա Զալէյսա (Յովսէփ եւ Զոլէյխա), իսկ ըստ հետագայ աւանդութեան՝ նաեւ խալիֆի մօտ: Ինչ եւ իցէ, յայտնի է, որ Ֆէրդովսին խոր ծերութեան մէջ, երեւի ապահով ըզգալով իրեն, վերադարձաւ իր ծննդավայրը, որտեղ եւ մեռաւ: Այն տեղեկութիւնը, որի համաձայն Թուսի մի դարպասով մտնում էին սոլթանի ուղարկած ոսկով բռնաւորւած ուղտերը, իսկ միւս դարպասով դուրս էին տանում բանաստեղծի աճիւնը, մի գեղեցիկ մրտածին աւանդութիւն է եւ ոչ աւելի:

*) Այսպէս էին կոչում խոշոր կալածատէրերը, որոնք շնորհիւ իրենց դիրքի գրաւում էին պատմութեամբ:

ընչ տեղեկութիւն վերաբերում է Փահլեւան Ռոստամին, որ նա 120 փղի ոյժ ունէր:*)

Պարսկական հին աւանդութիւնները ձեւակերպւեցին Սասանեանների ժամանակ, խորով Անուշիրվանի եւ մանաւանդ Յազկերտ Գ. (վերջին) Սասանեանի օրով: Յազկերտի ժամանակ կաղմւեց (պահլաւերէն լեզուով) հռչակաւոր խոթայ Նամակը (արքայազգիրքը), որ հիմք ծառայեց Թուսի վերոյիշեալ շահնամէին, որ Ֆէրդուսու աղբիւրը դարձաւ իր շահնամէն հիւսելիս:

Կառուցւածքը. — Շահնամէն Իրանի աղգային վէպն է նման Հոմերոսի անմահ քերթւածնեքին, հնդկական Ռամայեանային եւ Մահարհարատային, գերմանական Նիբելունգներին, Ֆիննական Գալիւալային, Ֆրանսական Ռոլանի երգին եւայլն, միայն իր հսկայական ծաւալով աւելի մօտ է կանգնած իր հնդկական եղբայրակիցներին:

Նա բնական կերպով բաժանուում է երկու մասի — առասպելական, որ կաղմում է աւելի քան 35,000 երկտող, այսինքն երկի երկու-երրորդ մասը եւ պատմական: Առասպելական մասն սկսւում է թագաւորների պատմութեամբ Փիշդադեան հարստութիւնից (Քէօյօմարս, Հուշանդ, Թահմուրաս) եւ անցնում է փահլեւանների չրջանին (ինչպէս Փիշդադեանների, այնպէս մանաւանդ Քիյանի թագաւորների ժամանակ), որոնց մէջ պէտք է տարբերել աւագ փահլեւաններ՝ Գարշասպ, Սամ, Կարէն, Ջալ, անցման չրջանի փահլեւաններ՝ Գուդարդ, Թուս, միջին փահլեւաններ՝ Ռոստամ, Գիւլ եւայլն, եւ կրտսեր փահլեւաններ՝ Ջարիր, Էսֆանդիար եւն.: Պատմական չրջանն սկսւում է Ալեքսանդր Մակեդոնացուց (Էսկանդարից) եւ Արշակունիների վրա մի փոքր կանդ առնելուց յետոյ, անցնում է Սասանեաններին, որոնցից մի քանիսը՝ Արդաշիր Բարդան, Բահրամ Գուր, խորով Անուշիրվան, խորով Փարվիզ եւ Յազկերտ Գ. երկար զրադեցնում են բանաստեղծին:

Արաղաշտականութիւնը Շահնամէնում. — Չնայած մահմեդականութեան ամենայաղթ դիրքին, զրաղաշտականութիւնը ճնշւած ու խորտակւած չէր: Իսկ Ֆէրդուսու երկում զրաղաշտականութեան յատկացւում է առանձնապէս պատւաւոր տեղ: Իրանի երկրորդ մեծ փահլեւանը (Ռոստամից յետոյ), Էսֆանդիար, այդ կրօնի պաշտպանն է սրով եւ խօսքով: Այդ կրօնի շուրջը առաջանում է խորին քէն, որ իրար է բաղխեցնում Իրանն ու Թուրանը, որի ընթացքում տեղի են ունենում Էսֆանդիարի եւ Ջարիրի սիրազործութիւնները: Շահնամէն (ճիշտ է, ոչ թէ Ֆէրդուսին, այլ Դադիդին), ստիպում է Ռումի, Հնդկաստանի եւ Եմենի թագաւորներին

*) Մ. Խորեմազի, Բ. գիրք, Ը.:

ընդունել զրադաշտական կրօնը: Ֆէրդովսին նոյնիսկ Քէյ Խոսրովին զրադաշտական է դարձնում. այս բոլոր հանգամանքները թաղում են եւրոպական գիտնականներին Ֆէրդովսուն զրադաշտականներ չարքը մտցնել կամ գոնէ համարել զրադաշտականութեան երկրպագու, թէպէտ յայտնի է, որ նա շիա աղանդի կողմնակից էր:

Մահմեդականութեան ազդեցութիւնը. — Մահմեդականութիւնը, որ երեք եւ կէս դար շարունակ խոր արմատներ է ձգել Իրանում, չէր կարող չանդրադառնալ հեղինակի հոգեբանութեան վրա, որի հետեւանքն էր մի շարք մուսուլմանական երեւոյթների վերադրելը առասպելական դարաշրջանին:

Այդ երեւոյթների մէջ առաջնակարգ տեղ է գրաւում կնոջ նոր ստեղծած ընկերային դրութիւնը. կանանց տիպերը ոչ մի դործօն դեր չեն խաղում Շահնամէում եւ զուր կը լինէր այնտեղ փնտռել այնպիսի տիպեր, ինչպէս են Անդրոմաքէ, Պենելոպէ կամ Նաւաիկաա: Բոլոր սակաւաթիւ հերոսուհիները նրա համար են հանդէս գալիս բեմի վրա, որպէսզի անմիջապէս իջնեն վարագոյրի յետեւը կամ երբեք չերեւալու պայմանով եւ կամ որպէսզի հետագայում երեւան դան որդուն կամ այլ հարազատին ողբալու համար: Մի շարք առաքինի կանանց կողքին մենք տեսնում ենք դաժան տիպեր, որոնցից ոմանք հարեմական, ինչպէս Սուլթաբէն, որ իր տոհմանքի ցանցի մէջ է ուզում սեղմել Սիւաուշին, միւսներն արեւելեան հակումներով, ինչպէս Սինդոխտը, որ սոսկալի ծեծ է տալիս նաժիշտին:

Վէպի գեղարեստական կողմը. — Որպէսզի ուղիղ գաղափար կազմած լինենք վէպի գեղարեստական կողմի մասին, պէտք է ի նկատի ունենանք, որ Ֆէրդովսին իր հսկայական նիւթից չափական գեղարեստական քերթած է ստեղծել՝ միանգամայն հաւատարիմ մնալով բնագրին:

Վէպի գեղարեստականութեան նպաստող հանգամանքներն են հերոսական տոնը եւ հայրենասիրական շունչը: Նա սաւառնում է իր հերոսների միջոյրրտում եւ ապրում է նրանց ապրումներով. վէպըն ամբողջովին դառնում է ներբողների մի շարք, ձօնած Շահնամէի հերոսների սիրագործութեանց: Հին հերոսները եւ բանակները իրար յետեւից յարութիւն են առնում մեր աչքի առաջ եւ բանաստեղծն իրաւունք է ստանում ասելու. «Տառապանքս տեւեց երեսուն տարի, բայց Աջամն*) իմ երգով կենդանի արի»:

Հերոսների պաշտամունքը թանկ է Ֆէրդովսու համար, բայց կայ նրա համար հերոսներից էլ աւելի թանկ բան եւ այդ հայրեն-

*) Աջամ — Պարսկաստան:

նիքն է : Աւելի մեծ հայրենասէր երեւակայել անկարելի է — Իրանի բնակչութեան բոլոր խաւերի մէջ լայն չափերով ազգային գիտակցութիւն մտցնողը Ֆերդուսինն է :

Իր հերոսական յաղթ խառնածքին Ֆերդուսին միացնում է անսահման քնքոյշ գծեր . որքա՛ն քնքոյշ են Ձոհրարի զգացմունքները դէպի իր անծանօթ հայրը , որին նա ուզում է թաղաւորեցնել Քէյ Քաուսի տեղ : Իսկ ի՛նչ յուսահատ փայփայանքով է շրջապատում Ֆերդուսին Ձոհրարին , որի վերահաս մահը չողում էր հօր դաշոյնի ցոլքի մէջ :

Հաղարաւորներով եւ Ֆերդուսու ընտիր արտայայտութիւնները . բերենք թարգմանարար մի երկուսը միայն .— Իրանի փահլեւան Գուդարդը արտայայտում է իր քէնի խորութիւնը դէպի Թուրանի թագաւոր Աֆրասիաբը .—

Քէնից ես չեմ փնտրում հանգիստ , բուն անխաբ ,
Ես եմ , Գուրգս , մէյդանն ու Աֆրասիաբ .

Ռոստամ իր հռչակաւոր ձիուն , Ռախշին կորցրած (կրկին անգամ) , թամբը շալկած գնում է նրան որոնելու . Ֆերդուսին հեզնօրէն նկատում է .—

Այսպէս է աշխարհի օրէնքը կռալիտ ,
Մերք թամբի մէջ բազմած , մերք թամբը մէջքիդ .

Ռոստամ նետահարում եւ սպանում է Թուրանի ահարկու փահլեւան Աշկրուսին .—

Երբ մա մետը խփեց Աշկրուսի կրծքին ,
Երկինք համբոյր տուեց հերոսի ձեռքին .

Սուղարէի գովքից .—

Հասակը բարձրակայ , մագերը կամար ,
Լեզուն որպէս դաշոյն , շուրթերը շափար :

Ֆերդուսու խոչոր հատւածների մէջ իր գեղարւեստականութեամբ եւ տիտուր ողբերգական տոնով առաջին տեղը բռնում է Ռոստամ եւ Ձոհրար միջադէպը , այն չքնաղ առասպելը , որ գեռ երկար դարեր արտասուք կը քամէ վշտահար հօր եւ նրա անմեղ չքնաղ դաւակի գալարումները կարդացողի աչքերից : Սա յաւերժական անմեռ գրւածք է , նման Սաւիտրիին , նման Հեկտորի մահւան , նման Զիգֆրիդի առասպելին : Շատ գեղեցիկ , բայց Ռոստամ եւ Ձոհրարի կախարդական հմայքը չունեն իսֆանդիարի , Սիալուշի , Բիթան եւ Մանիթէի դէպքերը եւ որոշ կտորներ Բահրամ Գուրից , մանաւանդ Բահրամ Գուր եւ Աղադէն :

Ռազմական հատւածները ընդհանուր առմամբ ազդու են եւ գեղեցիկ, յիշենք Ռոստամի կոխը Խաղանի, Աշկրուսի, Սպիտակ գետի, մանաւանդ **Զոհրաբի հետ** :

Տիպերը .— Շահնամէն ստեղծել է տիպերի շարաններ, որոնցից մենք մի փոքր կանգ կառնենք միայն երեք ամենանշանաւորների — այսպէս կոչւած ջհան փահլեւանների, այսինքն՝ տիեզերական փահլեւանների տիպերի վրա, որոնք են Ռոստամ, **Զոհրաբ** եւ Էսֆանդիար :

ՌՈՍՏԱՄ .— Ռոստամի արտաքին տեսքը սարսուռ ազդող էր, ահա թէ ինչու նրան անւանում էին Թահմիս, այսինքն հսկայամարմին եւ Փիլթան՝ փղամարմին : Մայրը նրան ծնեց չլուած ծանր երկունքի տառապանքներից յետոյ՝ Սիմորդ առասպելական թռչունի օգնութեամբ . նրա պապը՝ Սամ փահլեւանը կարգեց նրա համար տաս ծծմայր . մանուկ հասակում նա ուտում էր հինգ մարդու չափ, իսկ երբ մեծացաւ, նրա բաժինն էր սովորաբար ամէն անգամ մի խորոված ցիւ (վայրի էջ) . նրա ոյժն այնքան ահռելի էր, որ ըստ Մ. Խորենացու նրան վերագրում էին 120 փղի ոյժ : Քայլելիս նրա ոտները քարերի հետ թաղւում էին գետնի մէջ, եւ նա ստիպւած էր խնդրել Աստծուն ուժի մի մասը վերցնել նրանից . այս է պատճառը, որ նա վստահ դուրս էր գալիս ոչ միայն առիւծների եւ փղերի դէմ, այլեւ՝ այնպիսի հրէշների, ինչպիսին էր Մազանդերանի դեւերի պետը՝ Սպիտակ գետը եւայն : Չնայած իր ամենակարող ուժին, նա անսահման հաւատարիմ էր Իրանի վեհապետներին, բայց երբեմն բռնկում էր եւ դուրս պոռթկում սրտի ամբողջ զայրոյթը :

Չնայած իր մեծ առաքինութիւններին, նա ունէր եւ մութ կողմեր, որ նկարագրել է Ֆէրդուսին, առանց խնայելու իր փայփայած հերոսին :

ԶՈՀՐԱԲԸ սակի գրչի աննման նկարագրութիւն է, մի քնքոյշ էակ, որ լոյս, ջերմութիւն ու սէր է սփռում իր շուրջը : **Զոհրաբի** առաքինութիւնների նկարագրութեան մէջ Ֆէրդուսին մարդկային յարաբերական կարողութեան ամէն սահման անցել է :

ԷՍՖԱՆԴԻԱՐ .— Ֆէրդուսու ստեղծած մեծ ջհան փահլեւաններից է, Ռոստամի հօր արքայանք : Նա Գոշթասպ թաղաւորի որդին էր . Ռոստամի պէս ունեցաւ իր հափտխանը (եօթն արկածները), խորտակեց Արշասպի բանակը, նւաստացրեց Թուրանի թագաւորին և տարածեց զրադաշտի կրօնը Իրանի սահմաններից դուրս : Հռչակաւոր է Էսֆանդիարի մենամարտը Ռոստամի հետ եւ նրա եղբրական մահը :

Ֆերդովսին Շահնամէնում.— Կարիքը եւ կեանքի անհաւասար ելեւէջները ուսումնասիրութիւնը առաջ են բերել փիլիսոփայ բանաստեղծի մէջ յոռետես վերաբերմունք դէպի աշխարհային երեւոյթները. նա անվերջ հնչեցնում է իր «այսպէս է»-ները. օրինակ, «Այսպէս է այս ապսպակաւ երկրի օրէնքը. երբեմն նազանք ու քաղցրութիւն, երբեմն ցաւ ու տառապանք»:

Սակայն Ֆերդովսին զուրկ չէ եւ լաւատեսութիւնից. այդ առաջանում է բանաստեղծի այն խոր համոզումից, որ բոլոր ոճրագործները պատժւել են կը պատժւին իրենց դործած յանցանքների համար: Եւ մեկնելով այս ելակէտից՝ նա անվերջ շարժում է իրանի բանակներն ընդդէմ Թուրանի, ապա եւ Ռումի, որպէս յանցապարտ պետութիւնների:

Ֆերդովսին մասնաւոր բացասական վերաբերմունք ունի դէպի կանայք, որոնց մասին այն կարծիքին է, որ «երբ սպասւած զաւակը լոյս աշխարհ եկաւ, սիրտը պէտք է կտրել կանանց սիրուց»:

Համեմատութիւն հայկական վէպի հետ.—*) Պարսկական վէպի հայկական աղբիւրներին մենք ծանօթացանք վերը. այժմ մի քանի համեմատութիւններ անենք հայկական եւ պարսկական վէպի մէջ, նկատելով, որ պարսկական վէպի ազդեցութիւնը շատ հաւանական է մեր հին վէպի վրա, բայց այդ ազդեցութեանը համար պահանջւած նիւթը չկայ:

Սիրավուչի եւ Բէյ Սոսրովի շարքանդ (գիշերազոյն) ձի նստելը յիշեցնում է հայկական վէպի «Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սեւան դեղեցիկ» պարբերութիւնը (Մ. Սորենացի, Գիրք Բ. Գլ. Ծ.):

Շահնամէնում հարիւրաւոր անգամներ խօսւում է ոսկի, գոհարեղէն եւ մարգարիտ չաղ տալու մասին, որ տեղի էր ունենում յաղթանակների եւ մեծ ուրախութիւնների ժամանակ: Այդ սովորութիւնը կար եւ մեզնում եւ պահւած է մինչեւ մեր օրերը հարսանիքի ժամանակ. Մովսէս Սորենացին այդ առթիւ պահել է մեզ մեր հին վէպի մի սիրուն հատւածը. «Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայութեան Արտաշիսի, տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեան Սաթինկան»: Ահա եւ մի կտոր Շահնամէից. «Այնքան գոհար ցանեցին, որ թագաւորը նրա (գոհարի) մէջ անյայտացաւ» (Գիրք Բ. Գլ. Ծ.):

Թուսի դարինքաֆէր (ոսկի կօշիկը) յիշեցնում է «կարմիր գգեստ միոյ ոտին», որ Արգաւանի մենաշնորհն էր (Գիրք Բ. Գլ. Խէ.):

Իսկ Զոհակի Դամալանդում փակելը յիշեցնում է Մասեաց քաջե-

*) Մեր «Ֆերդովսին եւ իր Շահնամէն» գրքում այս համեմատութիւնը կատարւած է մասն յամասն եւ մասամբ գերմանական վէպի հետ:

րի Արտաւազդէին այրի մէջ արգելելը (Բ., ԳԼ. ԿԱ.) : Նման առասպել գոյութիւն ունի եւ վրացիներէ մօտ Ամիրանի մասին :

Հայկական նոր վէպի մէջ եւս նմանութիւններ կան. թւենք մի երկուսը .

Ռոստամի եւ Զոհրարի ձի ընտրելը նման է Դաւթի քուռակ ընտրելուն :*) – Խանդութ խանութի եւ Դաւթի մենամարտի նմանը ունենք Զոհրարի եւ Գորդ Աֆարիզի մենամարտի մէջ :

Ռոստամ եւ Զոհրարի մենամարտի նմանութիւնը, միայն հակառակ ելքով (զաւակն սպանում է հօրը), մենք գտնում ենք Դաւթի սպանութեան մէջ, որ տեղի ունեցաւ Զմկեր սուլթանի աղջկայ ձեռքով :

Շահնամէի ազդեցութիւնը եւ հրատարակութիւնները – Շահնամէի ազդեցութեան տակ եւ նրա հետեւողութեամբ 11-րդ դարից սկսած, առաջացել են մի շարք վէպեր, որոնց հեղինակները նպատակ են ունեցել լրացնելու Ռոստամի ազդատու մի քանի վահլեանների գործերը . այսպէս են Գարշասպնամէ, Սամնամէ, Զհանգիրնամէ, Ֆարամորդնամէ, Բանու-Գաշասպնամէ եւ Բորզունամէ, որոնց միանում է եւ Բահմաննամէ :

Ֆէրդուսու ձեռագրերը բազմաթիւ են, մեծ մասամբ խնամքով արտադրած եւ նկարազարդւած . հրատարակութիւնները նոյնպէս բազմաթիւ են . յիշենք գլխաւորները միայն . Թէօններ Մաքան, Կալիպատ, 1829 . մի շարք պարսկական հրատարակութիւններ՝ Բոմբէյ, Թէհրան եւայլն : Աւելի կարեւոր են՝ Mohl-ի քննական հրատարակութիւնը (Փրանսերէն թարգմանութեամբ), չքեղ հրատարակութիւն 1838-78 . Vullers-ի ապա նրա մահից յետոյ Landauer-ի հրատարակութիւնը *Liber Regum qui inseribitur Schahname* (չվերջացած) 1877-1884 :

Թարգմանութիւններից յիշենք կարեւորագոյնները . Փրանսերէն լեզուով՝ յիշածս Mohl-ինը, արձակ թարգմանութիւն, նաեւ առանձին, 7 հատոր, *Le livre des Rois* 1876-8 : Անգլերէն լեզուով Rogers 551 էջ 1907 թ. և Warner *հղբայրների*՝ 9 հատոր 1905-15 : Իտալերէն լեզուով՝ Pizzi, Թուրին. 1886 88 :

Առանձին հատուածների թարգմանութիւններ բազմաթիւ են զանազան լեզուներով եւ առանձնապէս բազմացան ֆէրդուսու հաղարամեակի առթիւ :

Հայերէն լեզուով կան Սամ. Գիւլջատեանի թարգմանած Ռուստէմ եւ Զոհրաբ, Սիւսունջ եւ Զոհակ. Դոկտոր Յ. Թիւրեաքեանը

*) Սամայ ծոեր, էջ 29 :

Թարգմանել է Արտաշիր Բաբկան: Հաղարամեակի առիթով նոր
Թարգմանութիւններ կատարել են պ. պ. Թիրեաքեան եւ Յ. Միր-
զայեան (հատուածներ):

Գնահատականը եւ ինքնագնահատականը. — Եթէ համարձակ-
ւենք մեր դնահատականը տալ Ֆէլդուսու մասին, կը մնայ ասել, որ
նրա տեղը մեծ վիպագիրների կաճառում՝ Հոմերոսի, Վերգելիոսի
եւ այլ մեծ վէպերի հեղինակների կողքին է:

Այս բանը չէր կարող չզգալ եւ ինքը, մեծ բանաստեղծը. նա իր
բարձր արժանաւորութեան զիտակցութիւնը հանդէս է բերում Սու-
թան Մահմուդի դէմ դրած երդիծարանութեան հետեւեալ տողե-
րում, որոնք յիշեցնում են Պինդարի, Հորացիոսի եւ Ուլիլիոսի քր-
մական օրհներգները:

Փառք հերոսների՝ հօր, անւանի,
Մէկ մէկ իմ մատնանում կացուցի յայտնի.
Բոլոր մահացածներն այն հնամենի,
Իմ հրաշագործ ձեռքով դարձան կենդանի:
Յիսուսի պէս մէկ մէկ այդ մեռածներին,
Ես կեանք ցերեպեցի գրչով վերստին:
Քեզ մեծ ծառայութիւն մատուցի, արքայ,
Յիշատակդ աշխարհում անմեռ կը մնայ:
Ապարանքներն ամէն կը նսեմանան,
Անճրեւից ու տապից վառ արեգական:
Ես գրչով հիմք դրի վեհ ապարանքի,
Որ հողմ ու անճրեւից ահ երբեք չունի:
Եւ իմ երկի գլխով դարեր կը դառնան,
Սակայն նխոնուն մարդիկ այն միշտ կը կարդան:

Եւ իրաւ, այն խանդավառ վերաբերմունքը, որ ցոյց տուց ամ-
բողջ քաղաքակիրթ աշխարհը հանդէպ մեծ բանաստեղծի յիշատակի
նրա ծննդեան հաղարամեակի առթիւ, պարզ ցոյց տուց, որ այդ-
պիսի հաղարամեակներ նրա երկի գլխով դեռ շատ կը դառնան, սա-
կայն խոհուն մարդիկ այն միշտ կը կարդան:

Թէհրան.

